

Шульгіна Олена,
Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-4640-273X>

РОЛЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація.

У статті розглянуто сучасні підходи щодо ролі правової культури педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти України. Уточнено, що: правова культура особистості – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особистості, що забезпечують її правомірну діяльність; правова культура педагога – це якість, яка формується на основі наявних правових знань, уявлень, поглядів, переконань, інтересів і ідеалів, потреб, мотивів, що виражається в правових відносинах, а також на основі морально-вольових якостей, правових умінь, навичок і звичок, як до іншої людини, так і до себе. Конкретизовано, що головними елементами правової культури як соціальної системи педагога є: правова діяльність, вирішення правових ситуацій, пов'язаних з професійною діяльністю, суб'єкти права, правова свідомість. Обґрунтовано, що комплексними проявами правової культури педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти України є: систематизовані наукові знання про право в законодавстві України, реально наявний у суспільстві правопорядок, заходи його зміцнення і способи охорони; дотримання правопорядку, активне неприйняття порушень правопорядку; соціально корисна поведінка, що виявляється в усвідомленій правомірній поведінці, вмілій реалізації своїх прав і свобод, відповідальному ставленні до виконання обов'язків педагога, а також готовності в різних ситуаціях діяти юридично грамотно. З'ясовано, що до факторів, які впливають на формування правової культури педагога особистості, можна зарахувати такі: психологічні, юридичні, економічні, політичні, соціальні, духовні.

Ключові слова: *культура; правова культура; правова культура особистості; правова культура педагога; професійно-технічна освіта.*

Україна як демократична держава сповідує суспільні цінності, які є певною ієрархічною системою ідеалів, фундаментальних понять, норм, цілей і принципів. У їх дотриманні суспільство вбачає сенс свого існування. Серед них найвищою цінністю визнається людина, її життя і

здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека. Основоположне значення для досягнення соціальних цінностей має висока правосвідомість, правова культура громадян, а також розвинені особистісні якості – порядність і чесність, суспільна відповідальність, правова принциповість, самодисципліна. Адже ідеали, принципи й особистісні якості формуються, виховуються, розвиваються під час освітнього процесу.

Будучи складовою частиною культури, правова культура прямо й опосередковано впливає на формування свідомості та діяльність людей у різних сферах життя. Більшість проблем розвитку суспільства пов'язана з необхідністю підвищення правової культури загалом.

Теоретико-методологічною основою розв'язання проблеми розвитку правової культури педагогічних працівників слугували праці вітчизняних і зарубіжних учених, у яких розкрито філософсько-педагогічні аспекти (В. Курок, Л. Лук'янова, В. Олійник, М. Пригодій, Г. Романова, Т. Сорочан, О. Щербак та ін.). Положення компетентнісного підготовки фахівців у закладах професійної освіти відображено в наукових розвідках В. Андрущенко, С. Батишева, Т. Бурлаєнко, С. Гончаренко, А. Гуржія, О. Дубініної, М. Згуровського, В. Лугового, Н. Ничкало, В. Радкевич та ін. Теоретичні засади підготовки та професійного розвитку педагогічних працівників розкривають наукові праці І. Зязюна, П. Лузана, С. Сисоевої; теоретичні засади правової підготовки фахівців обґрунтовано у працях А. Абуталіпова, С. Болоніна, О. Болотова, Г. Васяновича, В. Олійника, М. Шевцова та ін. Особливості правовідносин в освітній сфері, визначення правових засад освітнього законодавства розкривають доробки В. Боняк, К. Богомаз, Р. Валеев, Т. Владикіна, Г. Дорохова, К. Романенко, Г. Сапаргалієв, В. Сиріх, О. Шеломовська, В. Шкатулла та ін.

Наголошуючи на безперечній теоретичній і практичній значущості результатів досліджень учених, варто відмітити недостатню розробленість теоретичних і методичних основ розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти [8].

Мета статті полягає в тому, щоб визначити роль правової культури педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти України.

Визначено такі **завдання** статті:

- здійснити аналіз наукових здобутків щодо розвитку правової культури педагогічних працівників, зокрема в системі професійно-технічної освіти України;
- уточнити поняття «культура», «правова культура», «правова культура особистості», «правова культура педагога».

В Україні є низка законодавчих документів, зокрема: законів України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (2019), «Про фахову передвищу освіту» (2019); Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016); Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти (2018); Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» (2019) та ін. Прийняття державою низки законодавчих документів у сфері освіти потребує від кожного викладача, майстра виробничого навчання чи іншого педагогічного працівника закладів професійної освіти розвинути здатності виконувати свої функціональні обов'язки з урахуванням визначених законодавством правових норм, етичних принципів і правил. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти (2002), «...головна мета української освіти – створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, сформувати покоління, здатне навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства; сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір». У Концепції «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» (2019) метою професійної освіти передбачено формування конкурентоспроможного та мобільного на ринку праці випускника як всебічно розвиненої особистості, яка здатна до вибору індивідуальної освітньої траєкторії, готова до навчання впродовж усього життя, розвитку професійної кар'єри, підприємництва та самозайнятості [1].

Винятково важливу роль у модернізаційних процесах професійної освіти відіграють педагогічні працівники, які здатні в належному правовому полі здійснювати компетентісно орієнтовану

підготовку майбутніх кваліфікованих робітників. Однак досягнення цього поки гальмується недостатньою розробленістю теоретичних і методичних основ розвитку їх правової культури.

Варто зазначити, що наявна практика розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти переважно задовольняє потреби особистості в загальноправових знаннях, але не зорієнтована на оволодіння професійно спрямованими правовими знаннями, уміннями використовувати їх в умовах освітнього процесу, не враховує можливостей системного розвитку правової культури педагогів.

Відомо, що феномен правової культури активно обговорюється в юридичній, соціологічній та педагогічній науках. Для визначення смислового поля цього поняття необхідно розглянути його складові. Аналіз довідкової літератури (юридична енциклопедія, філософський словник, педагогічна енциклопедія, словник з педагогіки і психології) показав, що вираз «правова культура» має як міжпредметні та внутрішньопредметні прообрази, так і поняття, що визначають єдиний семантичний ряд (Е. Аграновський, А. Венгеров, Е. Зорченко, В. Сальников, А. Семітко, А. Черненко) [4; 7; 9].

Культура – це складне міждисциплінарне загальне поняття. На думку Л. Кертмана, нині налічується понад п'ятисот дефініцій культури. «Культура – історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, в їх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних, моральних і духовних цінностях» [2]. У тлумачному словнику С. Ожогова і Н. Шведової поняття «культура» визначається як «сукупність виробничих, громадських і духовних досягнень людей» [6].

На думку Л. Михайлової, «культура насамперед є системою цінностей, яку засвоює індивід і завдяки слідуванню якій він реалізує себе в суспільстві» [5].

Теоретичне дослідження поняття *культури* дало нам змогу з'ясувати, що вона містить як матеріальні, так і нематеріальні продукти людської діяльності, цінності, ідеї, думки, уявлення. Інтерес у сфері конкретизації правової культури розширив аналітичний пошук.

Ми звернули особливу увагу на співвідношення філософського, юридичного та психолого-педагогічного ансамблю поєднання культури і права, що представлено Н. Кейзеровим, В. Кудрявцевим, В. Попковим, Н. Придворовим, В. Ремневим, Ю. Розенбаумом, Ф. Селюковим та ін.

Поняття «правова культура» увійшло в науку на початку ХХ століття. Вищим ступенем правової культури вважається рівень бездоганного соціально-правового поведінки, детермінованого не лише зовнішніми механізмами правового регулювання, а й внутрішніми етичними мотивами, духовними установками.

Представники правової соціології (Ю. Агафонов, Е. Вацилін, Ф. Шереги) окреслюють: загальний рівень правової культури суспільства, правокультурність окремих верств суспільства; ставлення до права, органів правопорядку і до необхідності дотримання правових норм у повсякденному житті. [3]. Правова культура є однією з головних складових культури суспільства, їй властиві якості, що характеризують культуру як суспільне явище.

У педагогічних і психологічних дослідженнях (Я. Алстед, Т. Бурлаєнко, Л. Петражицький, С. Христофоров) конкретизується зміст структурних компонентів правової культури особистості, визначаються цілі, завдання, зміст, форми, методи і засоби педагогічної діяльності з правового виховання, а також методи оцінки та критерії правової вихованості.

Отже, міжпредметна область вивчення співвідношення права і культури розглядає правову культуру як інтегративне поняття, диференціюючи правову культуру суспільства та правову культуру окремої особистості. Такий розподіл дає змогу дійти висновку про необхідність і можливість привнесення в зміст сучасної едукативної феномена правової культури.

Конкретизуємо науково-теоретичні дефініції понять «правова культура суспільства» і «правова культура особистості».

Правова культура суспільства, на нашу думку, – це різновид загальної культури, що представляє собою систему цінностей, досягнутих людством у сфері права і належить до правової реальності конкретного суспільства, а саме стосується: рівня правосвідомості, режиму

законності та правопорядку, стану законодавства, стану юридичної практики та ін. Високий рівень правової культури є показником правового прогресу. Культура суспільства є результатом соціально-правової активності окремих особистостей, колективів та інших суб'єктів права. Вона виступає відправним моментом, базою для такого роду активності і для правової культури особистості загалом.

Правова культура суспільства характеризує якісний стан у правовому житті соціуму: рівень розвитку законодавчої бази; наявність системи законодавчих, виконавчих і правоохоронних органів; ступінь виконання вимог правових норм у всіх сферах життєдіяльності суспільства; ставлення суспільства до законів та їх дотримання, а також підтримання правопорядку тощо.

Спрямованість багатьох фахівців: науковців і практиків, дослідників у галузі прикладної юриспруденції, педагогіки і психології (Є. Аграновський, В. Беловолов, А. Венгеров, Є. Зорченко, А. Лопуха, М. Морозова, А. Черненко) – до вивчення сутності поняття «правова культура особистості» дає змогу зрозуміти, що співвідношення понять «правова культура суспільства» і «правова культура особистості» має семантичну єдність у царині освітнього простору (процесу). Так, **правова культура особистості** визначається як «сукупність духовно-практичних здібностей, що дають змогу їй вибудовувати цивілізовані, що відповідають морально-правовим критеріям відносини з іншими індивідами, структурами громадянського суспільства та державними інститутами».

З огляду на аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, ми пропонуємо власну дефініцію поняття: **правова культура особистості** – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особистості, що забезпечують її правомірну діяльність.

Правова культура особистості передбачає наявність правових знань, правової інформації, перетворення накопиченої інформації та правових знань у правові переконання, звички правомірної поведінки, готовність діяти, керуючись цими правовими знаннями і правовими переконаннями, тобто діяти правомірно – відповідно до закону: використовувати свої права, виконувати обов'язки, дотримуватися законності власних дій, а також вміти відстоювати свої права в разі їх порушення.

Спираючись на зазначене вище визначення правової культури особистості, маємо намір розкрити особливості правової культури педагога, зокрема педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти України.

До правової культури педагога ми пропонуємо зарахувати такі компоненти: правова поведінка, знання і розуміння права, повага до права в силу особистого переконання, звичка правомірної поведінки, соціально-правова активність тощо.

Індивідуальна правова культура педагога є показником ступеня і характеру правового розвитку окремої особистості, що охоплює її правові ідеологічні установки, правову свідомість, добровільне виконання правових приписів у процесі життєдіяльності.

Правову культуру педагога ми будемо розглядати як усвідомлення і прийняття норм права, як бездоганну правову поведінку, детерміновану не лише зовнішніми механізмами правового регулювання, а й внутрішніми етичними мотивами і духовними установками. Така якість немислима без людини та її діяльності, без правової спрямованості цієї діяльності та правового мислення.

До факторів, які впливають на формування правової культури педагога особистості, можна зарахувати такі:

- *психологічні*: усвідомлення своєї приналежності до конкретного народу, нації, державі;
- *юридичні*: здійснення державно-правової приналежності індивіда;
- *економічні*: лібералізація власності, свобода підприємництва тощо, усе те, що впливає на правову активність громадянина, націлюючи його на економічну самостійність у майбутньому;
- *політичні*: демократизація суспільства, народовладдя, що забезпечує зростання соціальної активності індивіда, найбільш повноцінне використання ним конституційних прав і свобод;

– *соціальні*: повага до людини з боку держави, визнання пріоритету його прав і свобод, соціальна справедливість;

– *духовні*: зростання освіченості індивіда, його культури, підвищення його морального потенціалу.

Правова культура педагога в системі професійно-технічної освіти України передбачає, на нашу думку, її правову свідомість в дії, що накопичується лише в цілеспрямовано організованому просторі.

Формування правової культури вбачається можливим лише за умови органічної взаємодії суб'єктів-учасників освітнього процесу. Це свідчить про необхідність позначення структурних елементів правової культури, які відбиваються в показниках як у студента, так і у педагога (табл. 1). Структурування таблиці дало нам змогу визначити теоретичний аналіз понятійного апарату ключових термінів теми дослідження на підставі вищевикладеного матеріалу та висновків фахівців, які займаються вивченням питання правової культури.

Таблиця 1

Структура правової культури педагога

Структурні елементи правової культури	Критерії	Показники
<i>Когнітивний</i>	Знання нормативно-правових документів; знання у сфері адміністративного, кримінального, цивільного права знання можливостей, процедури і вимог юридичного захисту своїх законних прав та інтересів	Правильність застосування знань, їх взаємозв'язок і перенесення (застосування знань у різних ситуаціях)
<i>Емоційно-психологічний</i>	Наявність правових поглядів і переконань, дозволяють адекватно розуміти правову сферу суспільства, завдання та значимість правових аспектів у своїй діяльності, коректно інтерпретувати права і обов'язки, розуміти їх межі, правову відповідальність і необхідність здійснювати свою діяльність без порушення законів, визнання вимог закону, повага до нього як до найвищих цінностей, нормативно стверджують мораль і захищає права і свободи людини, стійка мотивація здійснювати свою діяльність без правопорушень, а також активна життєва позиція	Позитивний емоційний настрій на діяльність, що відповідає вимогам закону, прагнення поглибити знання з питань права, удосконалювати особистісні якості і вміння
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	Наявність установки на цілеспрямовану діяльність по правовому навчанню, правовому вихованню і правовому самовихованню, засновану на гуманному відношенні і особистісної готовності до даного виду діяльності	Мотиваційний механізм для правового навчання
<i>Поведінковий</i>	Рівень розвитку правової свідомості, наявність сформованих особистісних якостей, які забезпечують правомірне поведінка; мотиви до самостійного формування правової культури, постійна робота над собою, а також потреба до безперервного вдосконалення своєї правової компетентності та культури	Ефективне застосування отриманих правових знань і умінь, доцільність, чіткість, точність, своєчасність виконання обов'язків, володіння правовими вміннями, необхідними для реалізації освіти, творчий підхід до їх реалізації

З таблиці 1 видно, що у структурі правової культури педагога нами було виділено та перебувають у тісній взаємодії когнітивний, емоційно-мотиваційний і діяльнісний елементи. Цілісність правової культури педагога забезпечується завдяки розвиненій морально-вольовій саморегуляції.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, головними з яких є: методи аналізу та синтезу, порівняльний, термінологічний аналіз, узагальнення. Завдяки зазначеним методам нами було обґрунтовано структурні елементи правової культури, зокрема визначено критерії та відповідні показники правової культури педагога.

На підставі вказаного вище можна дійти висновку, що складовими правової культури педагога є єдність когнітивного, емоційно-психологічного, мотиваційно-ціннісного, поведінкового компонентів.

Таким чином, **правова культура педагога** – це якість, що формується на основі наявних правових знань, уявлень, поглядів, переконань, інтересів і ідеалів, потреб, мотивів, що виражається в правових відносинах до суспільства, до колективу, морально-вольових якостей, правових умінь, навичок і звичок як до іншої людини, так і до себе самого.

Комплексними проявами правової культури педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти України ми будемо вважати:

- систематизовані наукові знання про законодавство України, реально наявний у суспільстві правопорядок, заходи його зміцнення і про способи охорони;
- дотримання правопорядку, активне неприйняття порушень правопорядку;
- соціально корисну поведінку, що виявляється в усвідомленій правомірній поведінці, умій реалізації власних прав і свобод, відповідальному ставленню до виконання обов'язків педагога, а також готовності в різних ситуаціях діяти юридично грамотно.

Педагогічний працівник, на нашу думку, має володіти такими якостями, як повага до закону, толерантність, переконаність у нерозривності прав і обов'язків, повага до своїх і чужих прав, уміння орієнтуватися в правовому полі.

Таким чином, під правовою культурою розуміємо правову сферу життя соціуму, яка детермінується суспільно-економічним устроєм країни і виражається в досягнутому рівні правової діяльності, правосвідомості особистості та правового розвитку громадян загалом. Головними елементами правової культури як соціальної системи педагога є: *правова діяльність, розв'язання правових ситуацій, що пов'язані з професійною діяльністю; суб'єкти права; правова свідомість.*

Кожен із цих елементів має власний склад і структуру. У правовій культурі присутні як пережитки минулого, так і зачатки майбутнього. Ми вважаємо, що ефективно правове регулювання суспільства може бути досягнуто лише в разі об'єднання в правовій культурі високого рівня розвитку правових відносин із прогностичними напрямками юридичних наук, що ґрунтуються на гуманістичних принципах.

Перспективним напрямом для досліджень залишається створення цілісної методики розвитку правової культури педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти України.

Використані літературні джерела

1. Комп'ютерні технології в освіті: навч. посіб. / Ю. С. Жарких, С. В. Лисоченко, Б. Б. Сусь, О. В. Третяк. – Київ : Київський ун-т, 2012. – 239 с.
2. *Ільїн І. А.* Про сутність правосвідомості / І. А. Ільїн. – М., 2009. – 235 с.
3. *Леонтьєв Д. А.* Внутрішній світ особистості. Психологія особистості в працях вітчизняних психологів / Д. А. Леонтьєв. – 2012. – С. 372–377.
4. *Назаренко Г. В.* Теорія держави і права / Г. В. Назаренко. – М. : Пізнавальна книга плюс, 2006. – 176 с.
5. *Назаров С.* Правова свідомість особистості як феномен культури / С. Назаров // Світ науки, культури, освіти. – 2011. – № 3. – С. 89–90.
6. *Потякін А. А.* Правовий нігілізм як варіант сучасної правосвідомості / А. А. Потякін // Суспільство і політика: сучасні дослідження, пошук концепцій, – 2008. – С. 350–351.
7. Правова система «Гарант». – URL: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/55071558/#ixzz49b7OFDmf>.
8. *Радкевич О. П.* Розвиток правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти: теорія і практика: монографія / О. П. Радкевич. 2020. – 400 с.
9. *Щурікова Л. Г.* Міждисциплінарна правова освіта як необхідна умова формування правової культури фахівців технологічного ВНЗ та інноваційного розвитку держави / Л. Г. Щурікова // Вісник технологічного університету. – 2014. – Т. 17. – № 16. – С. 378–380.

References

1. Zharkyykh, Yu. S., Lysochenko, S. V., Sus, B. B., Tretiak, O. V. (2012). *Komp'uterni tekhnologii v osviti [Computer technology in education]*. Kyiv, 239 p. [in Ukrainian].
2. Ilin, I. A. (2009). *Pro sutnist pravovidomosti [On the essence of legal consciousness]*. Moscow, 235 p. [in Ukrainian].
3. Leontiev, D. A. (2012). *Vnutrishnii svit osobystosti [The inner world of the individual]*. *Psykhologiiia osobystosti v pratsiakh vitchyznianskykh psykholohiv – Psychology of personality in the works of domestic psychologists*. P. 372–377. [in Ukrainian].
4. Nazarenko, H. V. (2006). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]*. Moscow, 176 p. [in Ukrainian].
5. Nazarov, S. (2011). *Pravova svidomist osobystosti yak fenomen kultury [Legal consciousness of the individual as a phenomenon of culture]*. *Svit nauky, kultury, osvity – World of Science, Culture, Education*. 3. P. 89–90. [in Ukrainian].
6. Potiakin, A. A. (2008). *Pravovyi nihilizm yak variant suchasnoi pravovidomosti. [Legal nihilism as a variant of modern legal consciousness]*. *Suspilstvo i polityka: suchasni doslidzhennia, poshuk kontseptsii – Society and politics: modern research, search for concepts*. P. 350–351. [in Ukrainian].
7. *Pravova systema «Harant» [Legal system “Guarantor”]*. Retrieved from: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/55071558/#ixzz49b7OFDmf>. [in Ukrainian].
8. Radkevych, O. P. (2020). *Rozvytok pravovoi kultury pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiinoi osvity: teoriia i praktyka [Development of legal culture of pedagogical workers of institutions of professional education: theory and practice]*. 400 p. [in Ukrainian].
9. Shchurikova, L. H. (2014). *Mizhdystsyplinarna pravova osvita yak neobkhdna umova formuvannia pravovoi kultury fakhivtsiv tekhnolohichnoho VNZ ta innovatsiinoho rozvytku derzhavy [Interdisciplinary legal education as a necessary condition for the formation of legal culture of specialists of technological universities and innovative development of the state]*. *Visnyk tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of the Technological University*. T. 17 (16). P. 378–380. [in Ukrainian].